

4. Українська спільнота: історичне минуле та інтелектуальний досвід

Юлія Боднарчук

Особливості розміщення на Тернопільщині українців, депортованих з території Польщі впродовж 1944–1946 років. А також, їхній вплив на національний, демографічний та соціально-економічний розвиток області.

У статті проаналізовано основні риси, що виникли при розселенні в Тернопільській області українців, депортованих з території Польщі впродовж 1944–1946 років. А також, їхній вплив на національний, демографічний та соціально-економічний розвиток області.

The main features, typical for the placement in Ternopil region of Ukrainians displaced from the territory of Poland during 1944–1946 are analyzed as well of the influence of these people on the national, demographical and socio-economical development of the region.

Наприкінці Другої світової війни відбулися події, що привели до втрати сотні тисяч українців їхніх постійних місць проживання, а етнічно-українські терени – автохтонного населення. Лемківщина, Холмщина, Підляшша, Надсяння залишилися для наступних поколінь лише в історичних спогадах. Близько півмільйона українців із Польщі впродовж 1944–1946 рр. прибули на територію УРСР. Більша частина депортованих оселилися для постійного проживання у Західних областях України, зокрема в Тернопільській області.

Значну частину депортованих – близько 35% скерували для розміщення в Тернопільську область, де для цього існували об'єктивні передумови та виникли нагальні потреби [4, с. 393]. Найперше – як демографічний аспект для відновлення народонаселення області, втраченого під час Другої світової війни та виселення понад 200 тис. поляків, що сукупно привело до зменшення числа мешканців краю на 48% [2, с. 152]. У цій ситуації найбільших втрат зазнали мешканці області віком від 16 до 60 років, що позбавляло область трудових ресурсів [4, с. 394]. Окрім того, в ході депортациї, як наслідок незбалансованого плану розселення та низки негативних факторів, із якими зіткнулися переселенці в східних та південних областях, розпочалася масова міграція у західному напрямку. Її метою був пошук придатного для проживання житла та задовільних умов існування. Тим часом Тернопільська область могла забезпечити переселенців за рахунок житлового фонду виселених поляків.

Розселення депортованих на Тернопільщині в нових суспільно-політичних і соціально-економічних умовах виявило низку особливостей, що були щільно пов'язані з баченням із боку влади їхнього місця в радянському суспільстві, специфікою соціального статусу переселенців на попередньому місці проживання, а також із аграрним спрямуванням розвитку господарства в області. Соціально-економічні особливості й закономірності, що виникали при розміщенні переселенців, в наступному мали значний вплив як на соціально-економічну їхню адаптацію, так і на формування народногосподарських рис краю в цілому.

Розвиток українців у Польщі був зумовлений здебільшого діяльністю польського уряду стосовно української меншини, спрямованої на денаціоналізацію етнічно-історичних земель й асиміляцію корінного етносу. Своєю чергою, це зумовило розташування українців здебільшого у сільських населених пунктах та мізерну їхню присутність у містах. Зокрема, це проявилося в професійній одно-

рідності, де майже 97% населення були селянами, лише 3% припадало на кваліфікованих працівників – ремісників, промислових робітників, службовців, сільськогосподарських працівників, учителів, духовенство та представників решти професій. Соціальна деформація українського суспільства сформувала сільськогосподарську однорідність та низьку професійну диференціацію, що стало основною ознакою соціальної структури українців, депортованих з території Польщі [3, с. 236].

Аналогічні тенденції – поглиблення аграрних відносин – були присутні на Тернопільщині. Наприкінці Другої світової війни соціальна картина Тернопільської області зазнала глибоких змін, спричинених проходженням фронту, переселенням жителів з прифронтової смуги й вивезенням їх до Німеччини. Згідно з «Короткою економічною характеристикою звільнених областей УРСР» за травень 1944 р. у двох із трьох міст обласного підпорядкування й у 29 районних центрах, звільнених на цей час від нацистів, залишилося 27,1% населення від довоєнної його кількості, водночас сільське населення збереглося на 73% [9, арк. 7]. Після закінчення військових дій, за даними на 10 жовтня 1944 р., в області було 877 859 осіб сільських жителів та 36 989 міських [5, арк. 9; 6, арк. 3]. Так, упродовж тривалого часу на Тернопільщині за різних обставин відбувалося поступове зменшення міського соціального прошарку.

Приїзду українців із Польщі передував виїзд польського та єврейського населення. Як наслідок, і без того незначна питома вага міст – зменшилася. Зокрема, на частку міського населення Тернопільщини припало близько 2,7%, решту становили жителі районів та сільської місцевості. Для порівняння в областях Західної України найменший відсоток міщан після війни був у Рівненській області – 9,4%, а найбільший на Волині – 19,5% [9, арк. 7].

Переважна більшість переселенців розселилася в сільській місцевості, залишаючись сільськогосподарськими працівниками. Загалом, вагомий трудовий потенціал, що становили депортовані у поєднанні з притаманною їм соціальною специфікою, де 99% були селянами, сприяло поглибленню аграрних тенденцій у господарстві області. Зазначені особливості сприяли тому, що на кінець 1946 р. на Тернопільщині зареєстрували 9074 промислових робітники в т. ч. 474 переселенці [7, арк. 1]. У той самий час, для порівняння, робітників у Львівській області налічувалося 22 567 осіб, Станіславській – 20 531 особа [1, с. 67; 9, с. 13].

На загальному фоні депортованих в Тернопільській області, виокремився чинник, що стабілізував їхнє перебування в сільській місцевості: групування у населених пунктах за принципом локальних груп. Добір громади за ознакою локальних груп сприяв відновленню позитивного психологічного клімату, що надалі втілилось у ре'генерації колишніх умов побуту та господарювання. Ця тенденція найвиразніше проявилася серед реверсних мігрантів, що прибули на Тернопільщину зі східних областей. 71% реверсних мігрантів припало на долю лемківської етнографічної групи.

Переселенці, які прибули безпосередньо з Польщі, розміщувалися також за принципом локальних груп. Інколи, переважно у великих населених пунктах, траплялися мішані общини, проте це для них було нетиповим поодиноким явищем. Загалом, в області зареєстрували 35 106 родин (155 620 осіб) переселенців [4, с. 997]. Най масовіше Тернопільщину заселили лемківська етнографічна група (44% від кількості депортованих лемків) і надсянці (50,1%), водночас лише 18% холмсько-підляської локально-етнічної групи стали частиною тернопільського суспільства.

Депортоване населення стало основою економічного потенціалу краю завдяки значному відсотку осіб працездатного віку, розселених у більшій чи меншій кількості переважно в усіх районах області. А в поєднанні з місцевими жителями закерзонці утворили на Тернопільщині мононаціональну українську спільноту.

Найбільший вплив депортовані мали в районах, які історично належали до Галичини, а на волинській частині Тернопільщини їхня кількість була мізерною. Насиченість центральних районів депортованими була пов'язана зі значною кількістю розташованих тут польських господарств, на місце яких селилися переселенці.

Таким чином, розміщення на території Тернопільської області депортованих з Польщі українців зумовило низку об'єктивно сформованих закономірностей, що лягли в основу соціально-економічної адаптації депортованих українців і мало значний вплив на розвиток ряду суспільних галузей Тернопільщини у наступні роки. З огляду на значний відсоток депортованих українців, посилилися тенденції, що існували впродовж усього міжвоєнного періоду: зменшення міських жителів і укріплення аграрних позицій у краї. В той

самий час завдяки вагомому потенціалу працездатного населення серед переселенців, до певної міри, поповнився трудовий резерв втрачений під час війни та виїзду поляків. На загальному фоні області закерзонці разом із місцевими жителями утворили мононаціональну українську спільноту, але в процесі розміщення виявили прагнення групуватися за принципом локально-етнічних груп.

Отже, упродовж заселення переселенців у Тернопільській області виокремилися основні напрямки впливу депортованих на розвиток тернопільського суспільства. Вони були зумовлені взаємопливом типових особливостей українців набутих у Польщі та комплексу рис, що були характерні для Тернопільщини. Їхнє поєднання спричинило глибокі зміни в національному демографічному та соціально-економічному розвитку області.

1. Арсентьев Н. Процес формирования советского промышленного рабочего класса в западных областях УССР (1946–1960) [Текст лекции]. / Н. В. Арсентьев – Ужгород, 1972. – 72 с. 2. Боднарчук Ю. Зміни в соціальній структурі народонаселення Тернопільської області в 1939–1946 рр. / Боднарчук Ю. // «Ми українці, ми українські»: Матеріали Буковинської науково-практичної конференції, Чернівці, 2 листопада 2007 р. – Чернівці; Вижниця: Черемош, 2007. – С. 150–153. 3. Боднарчук Ю. Кількісна характеристика та зони проживання населення локальних етнографічних груп – холмщаків і підляшуків на території Польщі напередодні їх виселення в УРСР. / Ю. Ю. Боднарчук // Наукові записи ВДПУ. Серія: Історія. – Вип. 14. – Вінниця, 2008. – С. 232–236. 4. Боднарчук Ю. Погрішенння економічного становища українських родин внаслідок депортації з території Польщі в УРСР (1944–1946) / Боднарчук Ю. Ю. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. [Редкол. Кононенко П. П., Ажнюк Б. М.] – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. – Т. ХХ. – С. 392–397. 5. ДАТО. – Ф. п-1, оп. 1, спр. 152. – Директивные письма ЦК КП(б)У в обком партии о депатриции украинского и польского населения. Сведения о численности населения в районах области по состоянию на 1 октября 1944 г. – (18.09.1944 – 20.01.1944) – 9 арк. 6. ДАТО. – Ф. п-1, оп. 1, спр. 293. – Справки, сведения уполномоченного Госплана при СНК СССР, областного управления статистики в обкоме КП(б)У о численности сельского населения, наличии скота, выполнении планов по производству и заготовке зерна, продуктов животноводства. Материалы к проекту пятилетнего плана по восстановлению и развитию основных отраслей народного хозяйства. – (26.02 – 05.11.1945 г.) – 58 арк. 7. ДАТО. – Ф. р-1833, оп. 4, спр. 83. – Отчет о выполнении постановления Совета Министров УССР и ЦК КП(б)У, от 22 августа 1946 г., о состоянии хозяйственного устройства эвакуированного из Польши в УССР украинского населения. – (9.10.1946 – 9.10.1946 р.) – 4 арк. 8. Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. [Факс. перевид.]. – К.: Обереги, 2005. (Сер. «Б-ка укр. раритету») – Т 1.: Загальна географія / Опрац. і зред. В. Кубійович. – 528 с. 9. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 30, спр. 21. – Статистический справочник «Краткая экономическая характеристика освобожденных областей УССР» за 1943 г. – 66 арк.

Михайло Довбищенко

Ченці – боніфратрії та поширення гуманістичних ідей на українських землях в першій половині XVII ст. (на матеріалах Волинського воєводства)

У статті розглядається тема поширення ідей гуманізму в Західній Європі в середині – другій половині XVI ст. Одним із виявів цього процесу була подвижницька діяльність св. Яна Божого та заснування ним Чину оо. боніфратріїв. Звернуто увагу на аналогічні процеси, які спостерігалися на Волині в кінці XVI – першій половині XVII ст. які створили передумови для розгортання діяльності оо. боніфратріїв на українських землях.

The article is devoted to the theme of spreading of humanistic ideas in Western Europe in the middle – second half of the 16th century. One of the manifestations of this process was ascetic activity of St. Joan of the Got and founded of him Order of Bonifratrians. The main attention is paid to the similar processes took place in Volyn at the end of the 16th – on the first half of the 17th centuries, which created preconditions for spreading of the activity of Bonifratrians in Ukraine.

У вітчизняній історичній науці традиційно переважає негативістський погляд на роль Римо-Католицької Церкви в історії України литовсько-польської доби. Зазвичай стверджується, що католицизм латинського обряду є чужим українській національній духовності та культурі;

стверджується, що Католицький Костел був знаряддям асиміляції українців в руках польських шовіністичних кіл Речі Посполитої; наголошується, що активна освітня діяльність представників католицького духовенства на українських землях несла більше шкоди ніж користі україн-